

МУЗИКА И ЕМОЦИИ – ПРЕСЕЧНИ ТОЧКИ В ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

Василена Спасова

Резюме: В настоящата статия е обърнато внимание на възможностите на музиката за активиране и развиване на емоционални и социални умения на децата от предучилищна възраст. Представени са схеми за последователност в реализирането на задачи, за развитие на уменията да се разпознават и изразяват емоции в себе си и в другите, за стимулиране на емпатията и гладкото общуване с другите. Задачите могат да се включат естествено в педагогическата ситуация по музика, без да нарушават нейната цялост, съдържание и логическа последователност, но могат да се реализират и в други режимни моменти в условията на детската градина. Посочени са и възможните интегративни връзки и идеи за последователност в работата по образователно направление български език и литература и музика.

Ключови думи: музика, емоции, социално развитие, деца в предучилищна възраст

ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ

MUSIC AND EMOTIONS – POINT OF INTERSECTION DURING PRESCHOOL YEARS

Vasilena Spasova

Abstract: This article focuses on the potential of music to activate and develop emotional and social skills of preschoolers. Schemes for consistency in the implementation of tasks, aimed at development of the ability to recognize and express own emotions and emotions of others, to facilitate empathy and smooth communication with others are presented. The tasks can be included naturally in the pedagogical situation in music, without affecting its integrity, content and logical sequence, but they can also be realized in other regime moments in the kindergarten setting. The possible integration and ideas for consistency in the work in the field of education Bulgarian language and literature and music are also outlined.

Keywords: music, emotions, social development, preschoolers

УВОД

За музиката е казано много – за нейната значимост в живота на човека, в бита и културата на едно общество, в отразяването на ценностите през различните епохи, в човешката цивилизация; за нейната всеобхватност и достъпност; за нейната внушаемост и загадъчност; за нейното богатство и сила „да изразява, да предизвиква и активизира не само преживявания, чувства, но и да моделира у човека емоционалните явления, заложили в самото музикално произведение“ (Atanasova-Vukova, 2019:23). Емоционалната природа на музиката е онова, към което музикалният педагог трябва да се стреми винаги и да насочва GOOD

PEDAGOGICAL PRACTICE^E

усилията си в създаването на мост между тази емоционална природа и собствената такава на децата. Както казва Б. М. Теплов, „музиката преди всичко е път към опознаване на огромния и съдържателен свят на човешките чувства. Лишена от своето емоционално съдържание, тя представа да бъде изкуство“ (Теплов, 1945:431).

Възпитанието и образованието на детето в предучилищна възраст, въпросите и проблемите на развитието му са били актуални и значими винаги. Съвременното дете расте в среда, коренно различна от тази, в която са живели децата преди. В последните 30 години условията на технологичен прогрес промениха значимо реалността, замениха основни, ценни и развиващи дейности, изместиха ценности. Учените, които провеждат изследвания и анализират резултатите от тях, алармират, ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ^I че у съвременното дете се наблюдават много положителни, но и редица негативни промени. Д. И. Фелдштейн обобщава данните от различни изследвания и извежда 16 значими изменения, като 12 от тях се наблюдават предимно в предучилищна възраст. Тревожните констатации са във всички значими сфери на развитие на личността: в когнитивната, в емоционалната, в социалната, недостатъчна развитост на фината моторика и промяна в йерархията на ценностите (Feldshtejn, 2010).

Музикалното изкуство има своята роля във формирането и развитието на познавателната сфера на детето. Но в музикалните дейности могат да се активират още и емоционалното, и социалното му развитие. Детето е емоционално по природа и възприема света през чувствата и преживяванията си, но въпреки тази емоционалност то не винаги успява да разбира и назовава всяко свое чувство, преживяване, емоция, настроение. То ги изразява импулсивно в ранна детска възраст и постепенно в периода на предучилищната възраст, в зависимост от

обкръжаващата го среда се учи да ги разбира и контролира. За да се стигне до съзнателен и конструктивен контрол на тези емоции и чувства, детето трябва да се научи да ги разпознава, да ги назовава и да усвои положителни и ефективни техники за овладяване на емоционалните си състояния. Тази необходимост може да бъде посрещната с подходящи задачи, в които е включена музиката,

защото тя притежава неизчерпаем ресурс за емоционална стимулация. Тя е достъпна, значима, всеобхватна и близка до детския свят. Чрез богатите си изразни средства композиторите възплъщават в нея цялата палитра на духовния и земния свят. Още от античността редица философи се занимават с проблема за музиката и всички те споделят основния възглед за голямото възпитателно и социално значение на музиката (Питагор, Аристотел, Платон, Епикур, Диоген Вавилонски, Филодем, Секст Емпирик, Беда Достопочтени, Боеций, Йоан Тинкторис, Декарт, Лайбниц и др). Тя е поставяна редом с възпитанието заради съществената си способност да влияе.

GOOD PEDAGOGICAL PRACTICE^E

Тези възгледи за музиката насочват автора, да направи опит пресечните точки между музика и емоции, открити и установени именно от мислителите на античността, да бъдат разгледани като възможност за развитие на музикални и емоционални компетенции у децата. Затова целта на настоящата статия е да се структурират, обогатят и представят отделни, конкретни задачи, игри и техники, с които да се стимулира както музикалното развитие (музикалните способности, естетическите чувства, интереси, желание за общуване с музиката), така и емоционалната интелигентност на децата, разбираана като съвкупност от разпознаване и изразяване на емоции в себе си и в другите, проява на емпатия и развитие на умения за гладко общуване с другите (Spasova, 2018).

ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ^И

Разработването и реализирането на така представените задачи са в съответствие със заложените в Европейската референтна рамка ключови компетентности и по-конкретно засягат:

- „Езикова грамотност;
- Личностна компетентност, социална компетентност и компетентност за придобиване на умения за учене;
- Гражданска компетентност;
- Компетентност за културна осведоменост и изява“ (Препоръка на съвета, 2018).
- Затова и предложените задачи насочват вниманието на детския

учител към необходимостта от създаване на условия за:

- обогатяване на речника на децата с думи, определящи чувства, емоции, настроения; разпознаването им в различни реални ситуации, в звукови материали, в аудиозаписи;
- стимулиране на разпознаването, изразяването и приемането на емоциите от детето както в себе си, така и в другите;
- стимулиране на проявата на емпатия, съчувствие, съпричастност и съпреживяване;
- подкрепа на децата в усвояване на умения за гладко общуване върху основата на приемане на чувствата и гледната точка на другите.

Във всички тези задачи активно е включена музиката, като в същото време се създават и интегративни връзки с другите образователни направления (изобразително изкуство, български език и литература, околна среда) с цел обогатяване на емоционалното развитие на детето. Задачите са разработени вследствие на докторантско изследване (Spasova, 2018) и впоследствие са разширени и структурирани.

Схема 1. Последователност в разгръщането на задачите за развитие на уменията за разпознаване и изразяване на емоции в себе си и в другите. GOOD

Тези задачи естествено се впитат и реализират в основните методически стъпки при изучаване на инструментални и вокални **ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ**

произведения, предназначени за слушане и изпълнение (в дейностите слушане и изпълнение на музика).

1.1. Слушане (или изпълнение) на музикално произведение и разпознаване и изразяване на настроението, което то носи и създава

Тази задача е подходяща за поставяне във всяка една музикално педагогическа ситуация, когато се провежда дейността слушане на музика. Слушането на музикално произведение от репертоара, включен в учебното съдържание на програмните системи, и поставянето на задача за разпознаване на настроението (характера), което то носи, няма да затрудни децата, но е от съществено значение за осъществяване на следващите задачи. Има основна разлика при поставянето на тази задача и тя е в трансформирането на въпроса: „Какво е настроението на произведението?“ в: „Какво настроение създава у вас слушаното музикално произведение?“. Целта е да се насочат децата към приликите и разликите във възприятията и реакциите у всеки един човек, като се прави връзка с музикално-изразните средства. По този начин се поставят основите на разбирането и толерантността към чуждата гледна точка. Вторият аспект на тази задача е изразяването и назоваването на емоции, съответстващи на слушано (или изпълнявано) музикално произведение.

Един примерен вариант за поставяне на тази задача е следният:

„Движете се свободно из стаята така, както ви подсказва звучащото музикално произведение. Когато музиката спре, замръзнете, изразявайки емоцията, която то ви носи.“ Посочват се няколко деца, които да назоват, каква емоция са

изразили. Следва продължение с друго музикално произведение. Възможно е в началото на поставяне на тази задача децата да подхождат по-несериозно, със забавление, но без да си дават сметка, те неволно наистина ще пресъздадат и изразят характера и емоцията, която преобладава в музикалното произведение. Назоваването на емоцията и характера на музиката обикновено е по-трудно.

Децата лесно улавят **GOOD PEDAGOGICAL PRACTICE**

настроението на произведението и го изразяват с движение, но е необходим богат речник от думи, за да назовават точно всяка емоция или чувство. Друг вариант е в задачата за възприемане на музикално произведение да се включи непрекъснато движение, което да отразява промените в характера на музиката – например от страшно и тревожно към нежно, романтично.

Разликата между двата варианта на задачата е много малка и се изразява в това, че в първия вариант музикалните произведения трябва да са ясно преобладаващо настроение или емоция, за да могат децата да замръзнат в една конкретна поза, докато при втората децата се движат в синхрон с променящата се мелодия и съответно настроение. Тази задача обикновено се харесва на децата заради активния си характер, **ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ** защото, от една страна, могат да се движат свободно, а от друга, имат възможност да дадат воля на въображението си.

1.2. Свързване на музикално произведение и неговото настроение с подходяща история

Тук може да се използва всяко литературно произведение, изучавано в предучилищна възраст, или всяка измислена история, или реална случка, която е подходяща за целта. Тази задача е чудесен пример за създаването на интегративни връзки. Детският учител би могъл да работи върху литературно произведение или измислена история с децата в педагогическа ситуация по образователно направление „Български език и литература“ и така да ги запознае с нейното съдържание, а в музикалните занимания да слушат и подбират подходящи музикални творби, с които да свържат сюжета и героите в него.

1.3. Свързване на музикално произведение с емоционален образ (карта)

Същността на задачата се изразява в подбор на емоционална карта, отговаряща на емоцията, която внушава музикалното произведение. Тази задача първоначално е добре да се реализира с вече слушани и анализирани музикални произведения, а впоследствие при натрупване на достатъчен слухов опит може да се решава и с нови музикални творби.

Основната цел тук е да се прави връзката между индивидуалните усещания,

репертоар от думи, означаващи емоции, както и мимиките на лицето, по които се познават, децата изграждат у себе си умения да разпознават и назовават различни елементи от емоционалната палитра.

Запознаването с емоционалните карти може да бъде реализирано по различни начини. Авторската идея е да се използва т.нар. „кошница на емоциите“, в която има карти с изобразени хора или животни, изразяващи различни емоции. Децата могат да бъдат подканяни да взимат по една карта непосредствено преди музикалното занимание и всяко дете да назове изразената на нея емоция.

Дейността може да бъде въведена по **GOOD PEDAGOGICAL PRACTICE** всяко време, започвайки от няколко деца и включвайки „базовите емоции“ (Ilin, 2008:17) – радост, тъга, гняв, страх, а постепенно с времето да се разширяват. Много добър сет от емоционални карти, които могат да бъдат използвани в тази игра, е създаден от екипа на funtazia.bg.

1.4. Подбиране на подходящо музикално произведение за озвучаване на картина (пейзаж, фигурална композиция или др.) или житейска ситуация Тази задача може да участва при смяната на всеки нов сезон, както и в контекста на всеки празник или емблематична сезонна дейност. Логично първо се започва с есента. Подбират се есенни пейзажи със и без човешки фигури, с контрастни емоционални послания, които предварително се анализират. Впоследствие картините се „усложняват“ в емоционален план и се подбират такива с

по-близки като полярност **ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ** емоции, но все пак с различен нюанс. Например за зимата има картина, изобразяваща истинско щастие на деца от спускането с пързалки и на лице, което изразява искрено удоволствие и възторг от падащия сняг. След прослушване на подходящи музикални инструментални (и вокални) творби се пристъпва към съотнасянето им към картините. Без да се пренебрегват чисто музикалните задачи, като изясняване на музикалните изразни средства, които пресъздават музикалния образ, се набляга основно на разликите в преживените чувства както на героите от картинките, така и на самите деца. Подчертават се отново приликите и разликите във възприятията на всеки и се дава възможност на децата да изразят емоцията си.

Тази задача създава чудесни условия за интегративна връзка с образователното направление „Изобразително изкуство“.

1.5. Прослушване на откъси от мелодии и избиране на най-подходящата за наблюдавани сред природата явления

Всяка от климатичните промени, които могат да се наблюдават през прозореца, създава повод за реализиране на тази задача – дъжд, вятър, буря, сняг, пролетното слънце, поникването на цветята, но и тези, които могат да се наблюдават при разходки или които могат да активират спомени за ромолене на поточе, бурна река, тихо спокойно

море или силно вълнение, изгрев, залез и т.н. Всяко едно от тези природни явления носи и усещания, и настроения със себе си, които могат да се открият в много програмни произведения. Всички музикални задачи като анализиране на елементите на музикалната изразност, изучаване на музикалните инструменти, изграждане на слушателски умения и натрупване на музикално-слухови представи могат да бъдат обогатявани чрез насочване на вниманието на децата към емоционалната изразност на музиката, чрез създаване на повод за беседи и дискусии относно чувствата и причините, довели до тях. Особено важно за цялото личностно развитие е непрекъснатото създаване на условия за подтикване на детето към **GOOD PEDAGOGICAL PRACTICE^E** себевглеждане и себепознание.

Схема 2. Последователност в разгръщането на задачите за развитие на емпатията и гладкото общуване с другите

ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ^И

За развитие на емпатията влияят всички задачи, представени в схема 2, тъй като при разпознаването и изразяването на емоции е неизбежно и тяхното съпреживяване от детето. То съчувства на героите в историите и песните, вживява се в образ и изразява отношение към самите тях и това, което им се случва.

2.1. Драматизация по сюжет от приказка

Същността на задачата се изразява в разиграване на кратка сцена на групи по конкретно музикално произведение, песен, музикално съпроводена приказка.

Тази задача е много динамична и попада в групата на любимите на децата задачи заедно с другите, в които има движение. Активно участва въображението и децата са основни действащи лица с възможност да изразят себе си (своето виждане по конкретен въпрос или тема, своята интерпретация на реакция или цялостно поведение на някой герой от сюжета) и да влязат в контакт с другите. Чувстват се значими, способни и това създава условия за опознаване на себе си, себеутвърждаване, увереност и удовлетвореност от преживяването.

Задачата може да бъде поставена по следния начин. Слуша се музикално произведение и след това по предварително избрано от учителя или от децата литературно произведение се изиграва сюжетът му в съответствие с музиката, която слушат. Един такъв пример е изпълнението на „Островът на съкровищата“ от струнния квартет Бонд „Виктори“. Много е вероятно децата да се превъзбудят и ентусиазират твърде много от живостта на музиката. Възможно е някои от тях да реагират по начин, различен от този на останалите (например да се страхуват). В практиката се срещат случаи, при които някои деца реагират

нееднакво с очакванията на учителя в поставената задача. Тук много GOOD

PEDAGOGICAL PRACTICE^E

съществен момент е той да наблегне още веднъж върху индивидуалните преживявания на всеки един човек в една и съща за всички ситуация. 2.2.

Измисляне на разказ, съответстващ и внушаващ чувствата и настроението на слушано музикално произведение

Тук основната цел е да се вникне дълбоко в емоционалната наситеност на музикалното произведение, да се съпреживее и оттам да се стигне до измислянето на сюжет. Това може да е случка от личния опит на детето или съвсем нереална такава. Важното в случая е да се търсят връзки между музиката, чувствата и причините за чувствата в съчиняваната или разказваната история. Задачата може да се реализира в началото като обща за цялата група, т.е. всички заедно измислят една обща история едновременно, или под формата

на „верижка“ – първият започва да ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ^I разказва, следващият добавя нещо към нея, доразвива я, включва нов герой или променя развоя на събитията, създаден вече от първото дете. Така едно по едно децата се включват, като съблюдават общата емоционална линия. Тъй като в групите в детската градина обикновено децата са много, верижката може да бъде правена само от няколко деца, а при следващо провеждане на задачата да участват други деца.

Тази задача също е добре да се реализира в двете образователни направления „Български език и литература“ и „Музика“ поради комплексния си творчески характер.

2.3. Групова работа с емоционални карти при слушане на музикално произведение

Децата се разделят на групи и на всяка група се дава комплект от карти с всички емоции. Слушат музикално произведение и след това заедно решават коя е емоционалната карта, която отговаря на настроението или емоцията в музиката. Прослушват се няколко произведения и всеки път се излъчва различен член от групата да говори и да се обоснове, като се опита да обясни и как групата е стигнала до съответния избор. (Всички в групата ли са съгласни? Кои не са? Защо? Пренебрегва ли се мнението на членовете на групата или се взима под внимание?) Играта е само повод за провеждане на активна дискусия на

тема „Как взимаме решения в група?“,

Педагогически и социални изследвания, том 2 (2021), ISSN 2738-8298

Educational and Social Studies, Volume 2 (2021)

насочвайки децата да мислят по посока на общуването помежду си. Тази и следващата задача могат да се реализират и във време извън музикалните занимания.

2.4. Сюжетно-ролева игра – „Концерт“, „Конкурс“, „Музиканти“ и

др. Сюжетно-ролевата игра като важна учебна единица все повече изчезва от приоритетите на педагозите. Тя безапелационно е най-важният фактор за развитието на детето във всякакъв аспект. В играта „Конкурс“ децата могат да изпитат множество емоции в зависимост от това в каква роля са влезли. Те могат да бъдат жури, могат да бъдат участници. Могат да почувстват удовлетворение, радост, гордост като участници, преминали **GOOD PEDAGOGICAL PRACTICE^E**

напред в конкурса, могат да усетят и разочарование, недоволство, обида от това, че не са успели. Като жури могат да преживеят усещането за значимост, за власт, за задоволство от чутото от „участниците“ в конкурса. И всичко това дава много поводи за беседи, смяна на ролите, обрати и т.н. Освен всичко това децата ще имат възможност да се изиявяват пред другарчетата си, ще изпълняват песни не само от песенния репертоар от детската градина, но и песни от определен стил, който харесват.

В играта „Музиканти“ може да се включат импровизаторските им възможности за свирене с детски музикални инструменти, да свирят „на уж“, да участват в музикална „банда“ и да се изживяват като истински музиканти.

Важното при сюжетно-ролевите игри е учителят да играе заедно

ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ^И

с децата. Да ги предизвиква и да разширява възможностите на играта, да подава обратна връзка за чувства и мисли. Освен това в игрите е желателно децата да участват по избор. Ако има някой, който не желае да се включи, да не бъде притискан. Ако му се стори интересно, детето само ще пожелае да се включи впоследствие.

Освен игрите извън музикалните занимания, подготовката за всяко едно тържество в детската градина е идеален повод за разширяване на емоционалните преживявания и впечатления. Всички произтичащи емоционални състояния (притеснение, напрежение, страх, вълнение, въодушевление, умора и т.н.) от репетиционния процес и предстоящото тържество създават благодатна почва за работа върху лекото общуване с другите. В хода на обичайните музикални занимания е необходимо непрекъснато да се обръща внимание колко е важна работата в екип, колко е важно да общуваме помежду си и колко е важен начинът, по който го правим.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изкуствата са онази движеща сила, която формира и разширява културата на едно общество, формира и утвърждава йерархията на ценностите. Най-голямата пречка пред реализирането на тези идеи на изразяването на емоциите от детето е страхът и на двете страни в педагогическото взаимодействие. Страх на детето да изрази себе си точно такава, каквото е, с всички емоции и чувства, които бушуват в него и които често се разглеждат като социално неприемливи, от една страна. А от друга – страх на възрастния, на родителя, на педагога да не изгуби контрола, да даде свобода на изява. Съвременната ни образователна

система е GOOD PEDAGOGICAL PRACTICE^E

скована от контрол и страх да не бъде изпуснат този контрол. Затова и сюжетно-ролевата игра изчезва, педагогическите ситуации стават все по-строго регламентирани, а отговорите все по-„готови“, „верни“, „точни“, „конкретни“. Предизвикателствата пред съвременните и бъдещи педагози стават все по-големи. Те ще имат трудната задача да съчетаят, от една страна, развитието на детето в крак с динамично развиващия се съвременен технологичен свят и от друга – запазването на детското, чистото, свободното, игровото, въображаемото, подвижното. А какъв ще бъде резултатът от съчетанието на тези две страни е въпрос, чийто отговор предстои да разберем с времето.

ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ^И

БИБЛИОГРАФИЯ

- Атанасова-Вукова, А. (2019) Музикалното образование на децата в първите седем години. София: Даниела Убенова. [Atanasova-Vukova, A. (2019) Muzikalното obrazovanie na decata v pyrvite sedem godini. Sofia: Daniela Ubenova].
- И. Колева, Е. Андреева, А. Бошнакова и др. (2018) Програмна система „Ръка за ръка“. Книга за учителя за четвърта подготвителна група в детската градина и училище. София: Просвета АзБуки. [I. Koleva, E. Andreeva, A. Boshnakova i dr. (2018) Programna sistema Ryka za ryka. Kniga za uchitelia za chetvyrtta podgotvitelna grupa v detskata gradina i uchilishte. Sofia: Prosveta AzBuki].

- Илын, Е.П. (2008) Емоции и чувства. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер. [Ilin, E.P. (2008), Emocii i chuvstva. 2-e izd. Sankt-Peterburg: Piter].
- Спасова, В. (2018) Развитие на емоционалната интелигентност на 6 – 7-годишните деца чрез възприемане на музика. Благоевград: ЮЗУ „Неофит Рилски“. [Spasova, V. (2018) Razvitie na emocionalnata inteligentnost na 6-7-godishnite deca chrez vyzpriemane na muzika. Blagoevgrad: SWU "Neofit Rilski"].
- Теплов, Б. М. (1945) О музыкальном переживании. – В: Сборник просвещенный 35-летию научной деятельности акад. Д. Н. Узнадзе. Тбилиси, с. 427 – 447. [Teplov, B. M. (1945) O muzikalnom prezhivanii. – V: Sbornik prosveshtenij 35-letiiu nauchnoj deiatel'nosti akad. D. N. Uznadze. Tbilisi, p. 427 – 447].

Педагогически и социални изследвания, том 2 (2021), ISSN 2738-8298

Educational and Social Studies, Volume 2 (2021)

- Фельдштейн, Д. И. (2010) Приоритетные направления психолого-педагогических исследований в условиях значимых изменений ребенка и ситуации его развития // Бюллетень Высшей аттестационной комиссии Министерства образования и науки Российской Федерации, № 4, с. 20 – 32. [Feldshtejn, D. I. (2010) Prioritetnye napravleniia psihologo-pedagogicheskikh issledovanij v usloviiah znachimyh izmenenij rebenka i situacii ego razvitiia // Biulleten' Vysshej attestacionnoj komissii Ministerstva obrazovaniia i nauki Rossijskoj Federacii, № 4, p. 20-32].

Funtazia.bg. Авторски ресурси за развитие на социални умения и емоционална интелигентност [Author's resources for the development of social skills and emotional intelligence] <https://funtazia.bg/>.

PEDAGOGICAL PRACTICE

emotional intelligence] <https://funtazia.bg/>.

За автора:

Василена Спасова – гл. ас. д-р. Факултет по педагогика, Югозападен университет „Неофит Рилски“

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9258-8988>

E-mail: vas.spasova12@swu.bg

About the Author:

Vasilena Spasova – Senior Assist. Prof., PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University "Neofit Rilski" ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9258-8988>

E-mail: vas.spasova12@swu.bg

ДОБРИ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ПРАКТИКИ

